

Mássalhangzó-jelenségek Gellér község nyelvjárásában

ANDREA VARGA
THE CONSONANT TENDENCIES IN VILLAGE GELLÉR

81`282
81`342
81`342.42
811.511.141

Keywords: dialect, hungarian dialects in Slovakia, Csallóköz, village Gellér (Nyitra county), phonetics tendencies in dialects.

„Vigyázz a szülőföldre, mert ez az egyetlen kincs, amit az élet adhatott – bölcsőt, anyanyelvet, emberi tartást! Ha a szülőföldet elveszíted, magad veszíted el, mert a gyökerek erősek ugyan, de kényesek is, s ha egyszer elszakadnak, úgy állhatsz magad előtt, mint aki tükörbe nézne, de a tükör rég megvakult.”

(Mécs László)

Előszó

Nem is olyan régen, faluhelyen a nyelvjárások jelentették a kommunikáció egyetlen eszközt. Senkinek sem tűnt fel, ha valaki ízes magyar nyelven fogalmazta meg gondolatait, mert a nyelvjárás a mindennapok része volt. Az elmúlt évtizedek, sajnos, ezt az „idilli” helyzetet gyökeresen megváltoztatták. Nemcsak a szókincs alakult át, a nyelvjárás hangtani, alaktani és mondattani szintje is változásokon ment keresztül. Ez kivédhetetlen fejlődési folyamat része, amelyet a modernizáció hozott magával; megváltoztak a szokásaink, az életvitelünk és a nyelvhasználatunk is átalakult.

Az utóbbi évtizedekben egyre több neves dialektológus hívta fel a figyelmet arra, hogy a nyelvjárások veszélybe kerültek, rámutattak arra is, hogy már a legkisebb községbe is beszivárgott a köznyelv, amely lassan, de biztosan nyeri meg magának a legfiatalabb generáció tagjait. Természetesen ennek a folyamatnak a lefolyását több tényező is befolyásolja, az egyik ilyen pl. a lakosok nyelvi attitűdje, nyelvhez való viszonyulása. Talán a nyelvjárások alacsony presztízse járul hozzá leginkább leépülésükhöz. Pedig Szlovákiában a magyar nyelvjárásoknak hatványozottan fontosabb a szerepük, hiszen a kisebbség nyelveként gyakran a magyar nyelv csak ebben a formában él, nyilvánvaló ugyanis, hogy a szlovákiai magyarság nagy része csakis nyelvjárásban beszéli a magyar nyelvet. Ebben az esetben, ha elvész a nyelvjárás, megszűnik a nyelv is.

Napjainkban a nyelvjárás kutatás a nyelvészet egyre fontosabb területévé válik, mindinkább előtérbe kerül az egyes helyi nyelvjárások különböző jelenségeinek feltárása, hiszen a régebben még általánosan ismert és használt tájnyelvi sajátossá-

gok nagyrészt már csak az idősebb nemzedék beszédében élnek, a fiatalok és a középkorúak nyelvhasználatában többnyire csak szórványosan bukkannak föl.

„Egy-egy település nyelvjárásának, nyelvhasználatának leírása mindig aktuális nyelvészeti feladatnak tekinthető. Különösen érvényes ez a megállapítás az olyan helységek esetében, melyeknek nyelvallapotával egyáltalán nem foglalkozott a dialektológiai kutatás, vagy csupán egy-két nagyon rövid terjedelmű anyagközlés látott róluk napvilágot. Ezért tehát egy-egy nyelvjárás leírása – a különféle tájnyelvi vonások elhalványulását, pusztulását tekintve – leletmentő értékű is.” (Szabó J. 1998, 43. p.)

2005-től követem figyelemmel szülőfalum, Gellér község nyelvjárásának alakulását, azóta folyamatosan gyűjtöm a nyelvjárás adatokat, készítem a szövegfelvételeket, és hol határozott szándékkal, hol sok apró véletlennek köszönhetően jutok hozzá a nyelvjárás adatokhoz.

Számomra erős motivációt jelentett, hogy éppen szülőfalumban figyelhettem meg az emberek nyelvhasználatát, szívesen láttam hozzá a szövegfelvételek összegyűjtéséhez, bár megesett, hogy nehézségekkel kellett szembenéznem, ennek ellenére mindig találtam olyan tényezőt, amely a kutatások folytatására készítetett.

Gellér község és lakói

1. ábra. Gellér község címere

Gellér község Szlovákiában, a Nyitrai Kerületi Önkormányzatban, a Komáromi járásban található. 112 m tengerszint feletti magasságban fekszik Délnyugat-Szlovákiában, a Kisalföldön, a Csallóköz keleti részén, 6 km-re DK-re Nagymegyertől. A falu a maga miliójével, lakosainak szokásaival, hagyományaival a tipikusan csallóközi települések közé sorolható (vö. Koncsol 2003, 14. p.).

A falu nevének eredetéről Kiss Lajos így ír: „Bizonyára pusztaszn.-ból keletkezett magyar névadással.” Az alapjául a német Goller, Guller családnév szolgálhatott. „A hn. régi adatai nem teszik lehetővé, hogy a magyar Gellért személynévvel kapcsoljuk össze. Az 1948-ban hatósági úton megállapított szlk. Holiare [többes szám] 'Gellér' tudatos szlovákosítás eredménye (Kiss L. 1978, 507. p.).

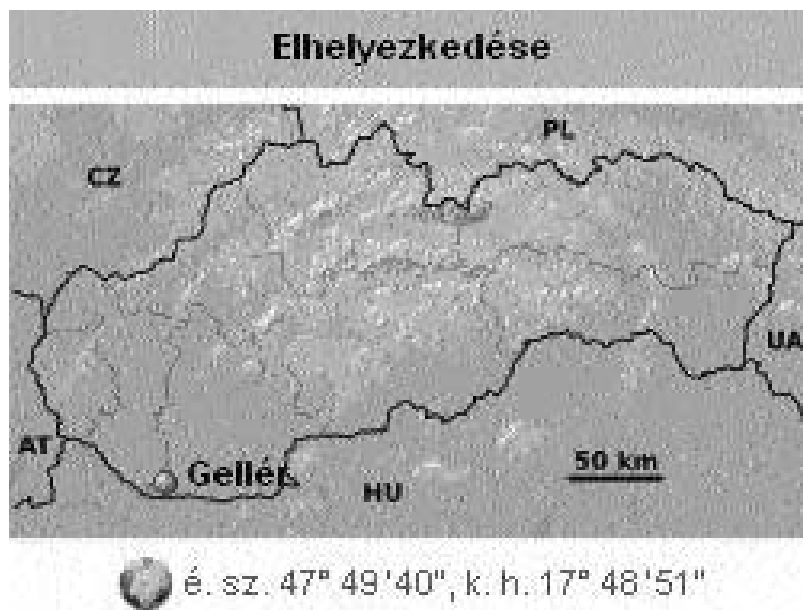
A falu megnevezésének alakulása benépesítése óta:

1. Felsőgellér: 1257 Guller; 1268 Gvuler, Guler; 1402 Geller; 1449 Felsewgyeller; 1786 Felschö-Geller; 1927 Horný Gellér; magy. Felsőgellér.

2. Alsógellér: 1268 Guler, Gyuler; 1449 Alsogheleer; 1786 Alschö-geller (1); 1927 Dolný Gellér; magy. Alsógellér.

Gellér: 1940 Gellér; 1948 Holiare;
1994-től mindkét nyelven, Holiare–Gellér, szerepel.

2. ábra. Gellér község elhelyezkedésének betájolása

Az adatok forrása: Szlovák Statisztikai Hivatal, <http://obce.info>

A nyelvi attitűd napjaink dialektológiájában egyre nagyobb szerepet kap, egyre inkább előtérbe kerül. Nyelvi attitűd alatt „az egyes embereknek és emberek csoportjainak nyelvekkel, nyelvváltozatokkal, nyelvi jelenségekkel és elemekkel, illetőleg a konkrét nyelvváltozatokkal szembeni beállítódottságát, a hozzájuk való viszonyát, róluik kialakult vélekedését” értjük (Kiss J. 2001, 135. p.).

A szociolingvisztikai szakirodalomban a nyelvi attitűddel kapcsolatos egyik megállapítás az, hogy a köznyelvnek a társadalomban tekintélye, presztízse van, míg a nem köznyelvi változatoknak, különösen a nyelvjárásoknak, negatív a megítélésük, azaz stigmatizáltak (Sándor 2001, 87–95. p.). A köznyelv viszonylag stabil, standard nyelvváltozat, másrészt kellőképpen regisztrált (szövegek, szótárak, nyelvtanok stb.), könnyen és gyorsan hozzáférhető, illetőleg minden, az illető nyelvvel foglalkozó szakember által ellenőrizhető.

A nyelvjárások ezzel szemben gyorsan változó, köznyelviesülő rendszerek, amelyekről általában hiányos, zömmel véletlenszerű följegyzéseink vannak, nehezen hozzáférhetőek a nyelvjárást beszélők kétnyelvűsége miatt, de ellenőrzésük is problematikus, mivel az illető nyelvjárások megbízható ismerete feltétele az érdembeli ellenőrzésnek, hozzászólásnak (Kiss J. 1982, 14. p.).

Az a nyelvváltozat terjed, melyhez társadalmi elismertség, tekintély, presztízis kapcsolódik, mert követésre méltónak tartják. A presztízis meglehetősen képlékeny valóság, egy nyelvnek más-más lehet a presztízse ugyanazon közösségen belül is a nyelvhasználók egyes rétegei számára, sőt még ugyanazok a beszélők is eltérő hely-

zetekben más-más módon értékelhetik egy nyelv tekintélyét. A nyelvnek lehet társadalmi és kulturális presztízse is, a társadalmi felemelkedés szempontjából kevésbé fontos nyelv is lehet nagyra becsült kulturális vagy más értékek hordozója. Kisebbségi helyzetben a kisebbség nyelvének egyértelműen rejtett presztízse is lehet, ugyanis a szolidaritás nyelveként jelenik meg az adott közösség életében. Az a nyelvváltozat, amelyet társadalmi megbélyegzés, lenézés, stigma vesz körül, fokozatosan visszaszorul (Kiss J. 2001, 218–219. p.).

A mai magyar társadalomban a nyelvjárási beszélőket gyakran éri diszkrimináció, negatív megkülönböztetés, nagymértékben ebből is adódik, hogy a nyelvjárások változnak, közelednek a köznyelvhez, a feltűnő nyelvjárási elemeket a beszélők igyekeznek elkerülni (Kiss J. 2001, 214–215. p.), a nyelvjárási beszélők számára ugyanis világos, hogy „a nyelvjárási nyelvhasználat jelzi társadalmi hovatartozásukat”.

A rendi társadalom felülről nézte és lenézte az iskolázatlan pórnépet szokásaival és beszédmódjával együtt.

A 20. században a kommunista hatalom azt sugallta, hogy a társadalmi egységülés magával hozza majd a nyelvi-nyelvhasználati különbségek megszűnését is; a különböző nyelvváltozatok felszívódásában hittek az egységes irodalmi nyelv javára (Lanstyák 1998a, 78–79. p.). Hiszen az irodalmi nyelv volt a követendő példa, a többi nyelvhasználati formát a „társadalmi és műveltségi fejlődésnek alacsonyabb fokán megrekedt változatnak” tekintették (Deme 1953, 34. p.). Más nyelvváltozat helyességének elismerése – Deme szerint – félelmetes következményekkel jár: „rombolja a nemzeti nyelv egységét, gátolja fejlődését, akadályozza szerepének betöltésében: abban, hogy a nemzet minden tagjának közös és egységes gondolatalkotó eszköze legyen...” – idézi Lanstyák István (Lanstyák 1998a, 79. p.) Deme (Deme 1953, 29. p.) gondolatát.

Mind a műveletlenség, mind a hibás nyelvhasználat mint negatív megítélési jegy elsősorban a nyelvjárásoknak a presztízsváltozat ellenpólusaként való felfogásából következik (Kiss J. 2002, 7. p.). Európában egyre inkább megfigyelhető az a tendencia, hogy azok a lakosok, akik különböző okokból adódóan, de nem beszélnek az adott ország standard nyelvváltozatát, a diszkrimináció különböző formáinak vannak kitéve. „Aligha meglepő tehát, hogy a lakosság nagy része igyekszik anyanyelvét a standard nyelvváltozattal felváltani.” (Kiss J. 2001, 218. p.; idézi Trugdillt 1995, 108. p.)

Horger Antal már a 20. század elején felhívta a figyelmet arra, hogy a magasabb társadalmi pozícióban lévő emberek beszédét szívesen követik. „Tekintve azt, hogy a kiejtés változósága nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek beszélésének is természetes sajátysága, valószínűbbnek tarthatjuk azt a feltevést, hogy azon változások válnak lassanként általánosakká, amelyek (akár a kiejtés változósága, akár egyéb okok miatt) bizonyos körre nézve *nagytekintélyű emberek beszédében* keletkeztek. Az ilyeneknek a közszokástól eltérő beszédmódját ti. se helyre nem igazítják, mint a gyermekekét, se ki nem nevetik, mint az alacsonyabb rendű embereket, hanem buzgón utánnozzák.” (Horger 1926, 55. p.) Arra is rámutatott, hogy „a *népnyelvről* szólóan először is szembe kell szállanunk azzal az évszázadokon keresztül uralkodott s még ma is meglehetősen elterjedt nézetrel, hogy a népnyelv »romlott nyelv«, a nemzet »művelt« osztályai által beszélt »művelt« nyelvnek a tudatlan parasztoktól való »elrontása«. Sajnos ma, a 21. század elején sem jobb a helyzet, tapasztalataim alapján állíthatom, hogy a nyelvjárást szülőfalumban is a maradisággal, a műveletlenséggel hozzák kap-

csolatba, bár szerencsére az efféle gondolkodást a többség elítéli. Ha romlott nyelvről egyáltalán beszélhetünk, inkább a köznyelvet és még inkább az irodalmi nyelvet lehetne annak nevezni, mert ez sok tekintetben *mesterséges* fejlesztésnek az eredménye. A legnagyobb tévedés tehát azt mondani, hogy ezen vagy azon a vidéken »hibásan« beszélnek az emberek.” (Horgler 1926, 94–95. p.)

A nyelvjárások bizonyos helyzetekben való szégyellése magával hozza a nyelvjárások egyre nagyobb mértékű tévesztését. „Veszteséget jelent ott is, ahol az azonnyelvi standard javára szorul vissza. De összehasonlíthatatlanul nagyobb veszteséget jelent a nyelvközösség számára, ha a nyelvjárás helyét nem az azonnyelvi köznyelv, hanem egy másik nyelv, a mi esetünkben a szlovák, veszi át. Ez a jelenség a szlovákiai magyar kisebbség körében, a 21. század elejére már szinte mindennaposá vált, s így jelenthet tájainkon a nyelvjárásvesztés egyben nyelvcsere-t is.” (Sándor 2005, 108. p.)

A kisebbségben élő magyarság talán ösztönösen úgy védi nyelvét, hogy igyekszik igazodni a magyarországi normához, a standard nyelvhez. De ez az igazodási vágy nem kell, hogy magával hozza a teljes idomulást vagy a részleges önfeladást. Ez azonban ördögi kör, akár a központiként leírt nyelvhez, akár saját nyelvjárásához hűséges a beszélő, a másikhöz nem az, ez a helyzet „hiány- és szégyenérzetet, kisebbségi és gyökértelenségi érzést kelthet, és bizonyára kelt is”. (Tolcsvai Nagy 1998, 18–19. p.)

A szlovákiai magyarok nyelvhasználatában még ma is a nyelvjárás a domináns, elsőként elsajátított nyelváltozat, nem szabad megfélemedeznünk a nyilvánvaló tényről, hogy a szlovákiai magyarok közül a magyar nyelvet sokan csak nyelvjárásban beszélik (Sándor 2004, 21–22. p.).

Az irodalmi nyelv kialakulását megelőzően az egész magyar nyelvterületen beszédben és írásban egyaránt a nyelvjárást használták, a nyelvjárás volt az elsődleges, megelőzte a köznyelvet. Gellér községben helytálló az a megállapítás, hogy a magyar nyelvet a falu lakosainak többsége csak nyelvjárásban beszéli; arra is van példa még idős egyén esetében is, de a középkorúaknál gyakrabban, hogy míg anyanyelvét csak nyelvjárásban képes használni, a szlovák nyelvet igencsak választékosan beszéli.

A nyelvjárások fogalma

Kálmán Béla 1966-ban a nyelvjárásokat olyan gyűjtőfogalomnak nevezte, amely magában foglalja egy-egy nyelvnek területileg különböző változatait (Kálmán 1977, 9. p.). 1991-ben Szabó Géza ezt írja: „A nyelvjárások olyan nyelvi formáció, amely az egységesnek minősülő nemzeti nyelvvel – irodalmi nyelv, köznyelv – szemben területi tagoltságot mutat” (Szabó G. 1991a, 10–11. p.).

A legújabb dialektológiai szakirodalomban így határozzák meg a nyelvjárásokat: „Egy adott nyelv többi nyelváltozatától rendszerűen, azaz meghatározott szabályok szerint többé-kevésbé s valamennyi szinten eltérő nyelváltozat, amely területileg kötött, elsősorban szóbeli közlésre szánt és mindenekeelőtt a mindennapi életterületeket átfogó beszédmód, amelyet általában falvakban felnőtt és ott lakó, a hozzá legalább is semleges viszonyuló emberek elsődleges nyelváltozatukként, spontán módon használnak a számukra természetes, mindennapos, informális-familiáris beszédhelyzetekben, s elsősorban az egymás közötti kommunikációban.” (Kiss J. 2001, 36. p.)

A szlovákiai magyar nyelvjárások

A nyolc, hagyományosan megkülönböztetett átfogó magyar nyelvjárástípus közül három nyúlik át a mai Szlovákia területére: a dunántúli, a palóc és az északkeleti.

A palócnak számottevő része, a dunántúlinak és az északkeletinek kisebb nyúlványai találhatóak ezen a területen. Az Imre Samu (Imre 1971, 333–371. p.) által megkülönböztetett kisebb földrajzi kiterjedésű nyelvjárástípus legtöbbször átészeli a trianoni országhatár.

Dél-Szlovákiában 26 községet vizsgált, ezeket a szlovákiai magyar településeket az alábbi tíz nyelvjárástípusba sorolta:

1. Szenc környéki (Réte, Csütörtök),
2. Északnyugati palóc (Nyitragerencsér, Bajka),
3. Csallóközi-szigetközi (Hodos, Izsap),
4. Nyugati palóc (Sókszelőce, Zsitvabesenyő, Nagyölvéd),
5. Észak-dunai (Martos),
6. Ipoly vidéki (Palást, Csáb)
7. Középpalóc (Bolyk, Magyarhegyemeg, Zsip),
8. Keleti palóc (Gice, Tornagörgő),
9. Hernád vidéki (Jánok),
10. Abaúji ö-ző (Nagyszalánc).

A nyelvjárászigeteket illetően Imre Samu öt települést nevez meg: Vága (Mátyusföld), Nagyhind (Nyitra-vidék), Csucsom (Rozsnyó mellett), Magyarbód (Kassa vidéke) és Barslédec. Emellett átmeneti típusként két települést (Ebed és Deregnyő) is megjelöl.

A ma vagy régebben nyelvjárás, illetve nyelvsziget jellegű települések közül ide sorolhatók még Nagyurab (Szenc környéke), Királyi (Nyitra-vidék), Nagykürtös (Nógrád), Likér (Gömör), Tóketerebes (Zemplén) települések, melyek közel esnek a magyar nyelvterülethez, nyelvszigetté jórészt a környező lakosság elszlovákosodásával váltak. Másrészt a magyar nyelvterülettől távol eső városi magyar szigetek a magyar lakosság bevándorlásával, illetve a nem magyar (német, szlovák, zsidó) lakosság elmagyarosodása révén váltak magyar nyelvszigetté (Lanstyák 2000, 74–76. p.).

A szlovákiai magyar beszélőkre nagyobb mértékben jellemző a nyelvjárás nyelvhasználat, a nyelvhasználati szabályokat sértő mindennapi beszélt nyelvi elemek használata olyan helyzetekben is, ahol az Magyarországon nem szokásos (Lanstyák 1998b, 6–7. p.).

A nyelvjárásiaságot megítéelő az a tény is, hogy a szlovákiai magyarok többsége falvakban él. A falvakban még Magyarországon is elfogadottabb a nyelvjárás használata, ott a felső- és középfokú végzettségű emberek aránya sokkal kisebb, mint Magyarországon, a beszélők egy részének nem állt módjában elsajátítani a magyar standardot, amelynek térhódítása Magyarországon Trianon után következett be, így ez a szlovákiai magyarokat már csak másodlagosan érintette (Lanstyák 2000, 155. p.).

A sokkötetes ismert és elismert nyelvész, Jakab István a szlovákiai magyarság nyelvhasználatát a következőképpen jellemzi:

1. „családias-nyelvjárásias szintünk a legerősebb,
2. van ugyan irodalmi nyelvünk, de szegényes, mert

3. nincs megfelelő köznyelvi rétegünk, a közélet nyelve a szlovák nyelv – a szlovákiai értelmiség kevés kivételtől eltekintve munkája során a szlovák nyelvet használja.” (Jakab 1989, 142. p.)

A Csallóköz és Gellér község nyelvjárásának vizsgálata

Kálmán Béla a csallóközi nyelvjárást a dunántúli nyelvjárástípushoz sorolja (vö. Kálmán 1977, 71. p.), Imre Samu konkrétan csallóközi-szigetközi nyelvjárástípusról beszél, (Imre 1971, 348–349. p.), Juhász Dezső (Kiss J. 2001, 271–272. p.) a csallóközi nyelvjárást a közép-dunántúli-kisalföldi nyelvjárási régióhoz köti.

Imre Samu a magyar nyelvjárások osztályozása kapcsán a csallóközi és szigetközi nyelvjárástípus területi elterjedtségét a nevével tartja jellemezhetőnek. A nyelvjárás sajátosságait tekintve az észak-dunai nyelvjárástípushoz áll közel, de annál jóval egységesebb, kevésbé átmeneti jellegű (Imre 1971, 348. p.). A megállapítás a jelzett területre csak korlátozottan lehet igaz, ugyanis a csallóközi nyelvjárástípus nem az egész Csallóközre jellemző. Ez Imre monográfiájából is kiderül, hiszen az általa Szenc környéki nyelvjárástípusnak nevezett és két kutatópont alapján jellemzett változat (1971, 345–6. p.) egyik forrása, a Csz-6 jelű Csütörtök ugyancsak a Csallóközben fekszik, s ezenkívül még további falvak lakói is ezt az ö-ző nyelvjárást beszélik.

Ha a már ismertetett osztályozásokat nézzük, Gellér nyelvjárása Kálmán Béla felosztása alapján a dunántúli nyelvjárások közé tartozik, Imre Samu szerint a csallóközi-szigetközibe, ha pedig Juhász Dezső felosztását nézzük, szintén a csallóközi-szigetközit kell megemlítenünk a közép-dunántúli-kisalföldi nyelvjárási régión belül.

Gellér község is azon települések közé sorolható, amelyeknek tájnyelvével alig foglalkoztak, nyelvjárási leírás pedig egyáltalán nem készült róla. A községgel kapcsolatos néprajzi, nyelvjárási és névtani közlések még együttesen is csupán néhány lapnyi terjedelmet tesznek ki (vö. Benkő Loránd–Lőrincze Lajos [szerk.]: Magyar nyelvjárási bibliográfia. Budapest, 1951.).

Az 1890-től megjelenő Ethnographia című folyóirat XII. évfolyamában a 42. oldal olvashatunk a faluban összegyűjtött kötött formájú nyelvjárási szövegeket. Mivel több nyelvi adat nem állt rendelkezésemre, ezért mindent a legelején kellett kezdenem. Sajnos, azért sem voltam előnyös helyzetben, mert a falu a Magyar nyelvjárások atlaszának nem volt kutatópontja. A faluhoz a legközelebb eső kutatópont Izsap község (Csz 11).

Hangtani jelenségek a gelléri magyar nyelvjárásban

A nyelvjárásokat mindig a köznyelvhez, pontosabban a beszélt köznyelvhez kell hasonlítani, a nyelvjárások ugyanis beszélt nyelvi változatok, ezért célszerű őket nem az írott, hanem a beszélt köznyelvvél összevetni (Kiss J. 2001, 39. p.).

A magyar nyelvjárások hangtani arculatukban mutatják a legnagyobb eltéréseket (Szabó G. 1991, 11. p.), így leggyakrabban egy nyelvjárás fonológiai rendszerének vizsgálatára kerül sor, ezért alaktani, mondattani megfigyelésük, bár fontos lenne, lemarad a hangtani mögött (Sándor 2000, 90. p.).

Mássalhangzó-jelenségek

A köznyelvben megtalálható mássalhangzó-törvényszerűségek a nyelvjárásokban is megmutatkoznak. A következő fejezetekben azt próbálom meg bemutatni, hogy az egyes mássalhangzó-jelenségek milyen mértékben érvényesülnek a gellériek nyelvhasználatában, figyelembe véve a szociolingvisztikai tényezőket.

1. táblázat. Az adatközlők

Azonosító jele	Életkora	Neme	Iskolázottsága	Művelési/jelenlegi foglalkozása
G ₁ Nr ₁	79 éves	férfi	alapiskolai	földműves nyugdíjas
G ₁ Nr ₂	80 éves	férfi	szakmunkás	portás nyugdíjas
G ₁ Nr ₃	70 éves	férfi	alapiskolai	földműves nyugdíjas
G ₁ Nr ₄	68 éves	nő	alapiskolai	háztartásbeli nyugdíjas
G ₁ Nr ₅	78 éves	nő	alapiskolai	háztartásbeli nyugdíjas
G ₁ Nr ₆	86 éves	nő	alapiskolai	háztartásbeli nyugdíjas
G ₂ Nr ₁	50 éves	férfi	szakmunkás	szakmunkás
G ₂ Nr ₂	39 éves	férfi	érettségizett	szakmunkás
G ₂ Nr ₃	44 éves	férfi	érettségizett	technikus
G ₂ Nr ₄	47 éves	nő	főiskolai	tanítónő
G ₂ Nr ₅	48 éves	nő	szakmunkás	elárusító nő
G ₂ Nr ₆	45 éves	nő	érettségizett	szakmunkás
G ₃ Nr ₁	14 éves	férfi		alapiskolás
G ₃ Nr ₂	24 éves	férfi	szakmunkás	szakmunkás
G ₃ Nr ₃	20 éves	férfi	érettségizett	főiskolás
G ₃ Nr ₄	17 éves	nő	alapiskolai	középiskolás
G ₃ Nr ₅	20 éves	nő	szakmunkás	szakmunkás
G ₃ Nr ₆	15 éves	nő		alapiskolás

Palatális és depalatális jelenségek

Palatalizáció során a köznyelvi t, d, n, l helyén i (ü, í, ú) előtt ty, gy, ly, ny palatális hang keletkezik.

Minthogy a ly mássalhangzó-fonéma a falu lakosainak nyelvjárásában nincs meg, ebből következik, hogy a palatális ly-zésnek nyoma sincs benne, a ly hang helyett j hangot ejtenek, előfordul a ly hang l hanggal való helyettesítése is. Bár a palatális ly-zés nem figyelhető meg a gellériek nyelvhasználatában, de a palatális nyezés és gy-zés már jellemző rá, ugyanis a d és n palatalizációja megtalálható a helyi nyelvjárásban. A t palatalizációjára szintén nem találtam példát.

1. A d palatalizációja

A köznyelvi d+u kapcsolatából nyelvjárási gy+u keletkezik: *dug-gyuk, dugó-gyugó*;

A köznyelvi r+d kapcsolatából nyelvjárási r+gy keletkezik: *térd-térgy*;

A köznyelvi a+d kapcsolatából nyelvjárási a+gy keletkezik: *hadd-hagy*.

2. Palatális ny-ezés

A palatális ny-ezésre több példa is van a gelléri nyelvjárásban, passzív megfigyeléseim alapján informális helyzetben a lakosok szinte kivétel nélkül a nyelvjárási alakot ejtik.

A köznyelvi n+ő kapcsolatából nyelvjárási ny+ő keletkezik: *kenőcs-kenyőcs, nő(ige)-nyő, nőstény-nyőstény, teknő-teknő*.

A köznyelvi e+n kapcsolatából nyelvjárási e+ny keletkezik: *eleven-eleveny, feny, idegen-idegeny, ken-keny, tehén-tehény*.

A köznyelvi o+n, a+n, í+n kapcsolatából nyelvjárási o+ny, a+n, í+ny keletkezik:

Betonz-betonyoz, fácán-fácány, fon-fony, plafon-plafony, rokon-rokony, vászon-vászony, katlan-katlany, paplan-paplany, szappan-szappany, vonít-vonyít.

Főleg az idősek nyelvhasználatában figyelhető meg, hogy a főnévi igenév *-ni* képzője nyi-re lágyul (de előfordul a *-nya* végződés is), palatalizálódik: *főznyi, varnyi, innyi, innya, ennyi, rinya*. Erre a jelenségre az egyik idős férfi nagyon sok példát szolgáltatott – G₁Nr₁. A *-ni* palatalizálódása a fiatalok körében teljesen visszaszorulóban van, egyetlen fiatal sem használta még informális helyzetben sem a palatalizált alakot.

Egész nyelvtörténetünkön végigvonul az *l* palatalizációja (a mássalhangzó képzése a szájüreg más részébe megy át) magánhangzó előtt és szó végén. Palatalizációs előzményű jelenségnek vehető *j*-zés: *felhő-főjhő*.

Az *l* palatalizációjával párhuzamosan megfigyelhető az *ly* depalatalizációja. Az *l* csak a magánhangzó előtt és az abszolút szóvégen palatalizálódott *ly*-ná, mássalhangzó előtt megmaradt *l*-nek. Az ilyen *l*-es változatok azonban túlnyomóan csak nyelvjárási szinten maradtak meg, csak néhány esetben fogadta be őket az irodalmi nyelv. „A csallóközi és szigetközi nyelvterületen a halla típusú *l*-ező alakok nem élnek ugyan, de névszók esetében az *l*+*j* hangkapcsolatban gyakran jelentkezik az *ll*-es megoldás” (Imre 1971, 348. p.), olvashatjuk Imre Samu rendszerezésében, de megfigyeléseim alapján erre a jelenségre községünkben nincs példa.

Depalatalizációnak fogható fel a köznyelvi *l*-ezés, a palóc vidékek *ly*-je, valamint az írott nyelv (egyébként *j*-nek ejtett) *ly*-je helyén *l~ll* hangot találunk (Kálmán 1977, 46. p.).

Szó elején: *lyuk-luk~lik*;

Szó belsejében: *gereblye-gereble, hűlye-hűle, kölyök-kölök, melyik-mellik, zsemlye-zsemle*;

Szó végén: *mély-míl*.

Az *ny* depalatalizációjára kétin, kötín szót találtam az egyik adatközlőnél – G₁Nr₄ Explozív *gy*-zésre és *ty*-zésre az adatgyűjtés során nem találtam példát.

A mássalhangzó-fonémák gyakorisága

„A magyar nyelvjárások egyik legáltalánosabb, legjellemzőbb sajátága, hogy szótagzáró helyzetben az *l*, *r* és *j* gyakran kiesik, s ez szinte mindenütt pótlónyúlást von maga után. Közülük az *l* kiesése a leggyakoribb, az *r* és *j* pótlónyúlásos elmaradása viszont ritkábban fordul elő.” (Szabó J. 1998, 52. p.)

Gellér község lakosainak nyelvhasználatában leggyakrabban az *l* kieséséről beszélhetünk.

1. A szótagzáró I viselkedése szó belsejében:

Rövid mgh.+I:

Āsó-alsó, bēső-belső, bóha-bolha, dógozik, ēső, föld-föld, főső-fölső, gyümölcs-gyümölcs, hāgat-hallgat, kīső-külső, kúcs-kulcs, kúd-küld, mónár-mónár (vezeték-név), *nyócvan-nyolcvan, ódarra-oldalra, óvas-olvas, óvad-olvad, szíva-szilva, szógátom-szolgátam, vőgy-völgy, ződ-zöld.*

Hosszú mgh.+I:

Āmos-álmos, níkú-nélkül.

2. A szótagzáró I viselkedése a szó végén:

a) Abszolút szóvégen:

Azonkívű-azonkívül, bagó-bagú-bagoly, garambó-karambol, kē-ke, kő-kell, közül-közül, nappā-nappal, rēggē-reggel, sű-sül.

A falu nyelvjárásában általános jelenség a kell modális ige estén az I kiesése és labiazáló hatása: kő. Passzív megfigyeléseim, valamint szövegfelvételeim alapján elmondhatom, hogy az idősebb korosztály esetében csak a kell nyelvjárási alakja – kő – található meg, a második és a harmadik nemzedék a kő alak mellett a köll, nagyon ritkán a kell változatot használja.

b) Toldalékok végén:

Igealak esetében, egyes szám 2. személyben, alanyi ragozáskor a szótagzáró I kiesik: *níztē-néztél, ēmēntē-ementél, vótá-voltál.*

Főnévnel, ill. egyéb szófajú szavak esetében a helyzet a következő:

-ből, -ből, tól, -tól, -ról, -ról rag esetében mindig kiesik a szótagzáró I és a magánhangzó időtartama megnyúlik, valamint a magánhangzó zártabbá válik. – *abbú-abból, cukorbú-cukorból, fogságú-fogságból, malombú-malomból, üzletbú-üzletből, kaputú-kaputól, kendertú-kendertől, asztárú-asztralról, tűzrú-tűzről.*

-nál, -nél ragoknál szintén kiesik az szótagzáró I: *pékné-péknél, házná-háznál.*

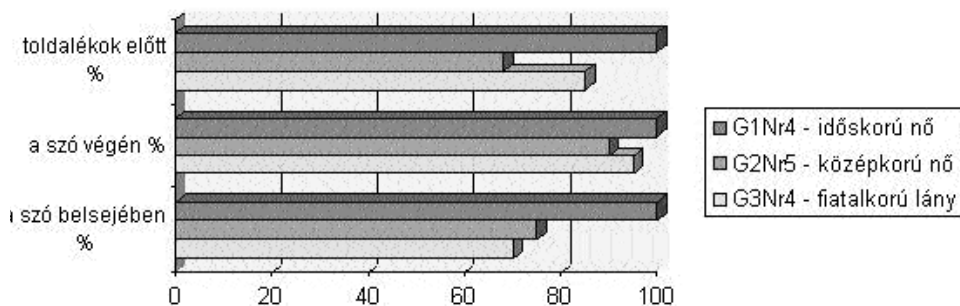
3. A szótagzáró I viselkedése toldalék előtt:

Igéknel kiesik képző, jel, rag előtt: *szógátam-szolgátam, ēmeséte-elmeséte, megkēt-megkelt.*

A szótagzáró I kiesését a nőknél vizsgáltam meg, az időseknél interjúhelyzetben, a közepkorúaknál és a fiataloknál pedig informális helyzetben, kötetlen beszélgetésnél.

Az időseknél, mint az az interjúból kiderül, szinte mindig kiesik a szótagzáró I, legidősebb női adatközlőmnél azonban a köznyelvi *zöld, kocsival* alakokkal is találkoztam. A középkorú nőknél informális helyzetben szintén nagyon ritkán fordult elő a köznyelvi alak, a fiataloknál az I leggyakrabban a szóvégen esett ki, szó belsejében megmaradt, a szótagzáró -I kiesésének a következménye a pótló nyúlás.

1. grafikon. A szótagzáró -l kiesése a toldalékok előtt, a szó végén, a szó belsejében mindhárom generáció esetében női adatközlőimnél

2. táblázat. A szótagzáró -l kiesése a toldalékok előtt, a szó végén, a szó belsejében mindhárom generáció esetében női adatközlőimnél

	a szó belsejében %	a szó végén %	toldalékok előtt %
G ₁ Nr ₄ - időskorú nő	100	100	100
G ₂ Nr ₅ - középkorú nő	75	90	68
G ₃ Nr ₄ - fiatalokú lány	70	95	85

A grafikon és a táblázat is jól szemlélteti, hogy a női adatközlőimnél a legidősebb korosztálynál G₁ minden esetben kiesett a szótagzáró -l, a középkorú nőnél legritkábban a toldalékok előtt esett ki, leggyakrabban a szó végén került erre sor. A legfiatalabb női adatközlő nyelvhasználata nyelvjárásiasabbnak bizonyult, mint a középkorú nőé, ez meglepőnek tűnhet, de ezzel is valahol alátámasztható az a tény, hogy a középkorú nők a leghajlamosabbak a köznyelv követésére.

Hasonulós jelenségek

A *-val*, *-vel* rag minden esetben hasonul, egyetlen esetben talákoztam kivétellel egy adatközlőnél az *étellel-ítevē* szónál.

A hangkapcsolatok közül a szóbelseji *rl*, *dl* hosszú *ll*-ben realizálódik a gelléri nyelvjárásban is: *kollát-korlát*, *pallag-parlag*, *salló-sarló*, *talló-tarló*; *pallás-padlás*, a *dn-re* példaként az *anna-adna* szó említhető meg, az *rs* hangkapcsolat hasonulására példa a *háss-hárs* szó.

A mássalhangzók nyúlása

A csallóközi nyelvjárásban gyakori bizonyos mássalhangzóknek (főképpen az *l*-nek és az *s*-nek, ritkábban az *sz*-nek) a nyúlása, mégpedig elsősorban a magánhangzók közötti hangtani helyzetben: *szallag*, *szöllő*, *taníttó*, *teríttó*; *óvatossan*, *okossan*, *ügyessen*, *vízessen*; *kísszen* stb.), és ritkábban abszolút szövegben is fölbukkan: *idéss-édes*, *íll-él*, *íll-fél*.

Összefoglalás

Tanulmányomban a falu hangtani jelenségei közül a mássalhangzó-jelenségeket ismertettem.

A hangtani változások mindig a legszembetűnőbbek, természetesen ezekre sem egyik napról a másikra kerül sor, az emberek nem hagyják el a nyelvjárási elemeket egyik pillanatról a másikra, ez nagyon hosszú folyamat, amely fokozatosan megy végbe. Ahogy azt a szótagzáró -l tekintetében nagyon jól megfigyelhettük, a nyelvjárás nagyon lassan változik, az eredmények közötti különbségek nem számottevőek. Természetesen történtek változások, de ez a jelenség ma is nagyon jellemzi a falu nyelvjárását, stabilan megtalálható lakosainak nyelvhasználatában.

Az utolsó évtizedekben megváltozott a falu társadalmi felépítése, a munkámban sokat boncolgatott szociolingvisztikai tényezők egyértelműen rányomják bélyegüket a nyelvjárások sorsának alakulására. A nem, az életkor, de főleg az iskolai végzettség és a munkahely jelentősen befolyásolják az ember nyelvjáráshoz való viszonyulását.

A mássalhangzó-jelenségeket illetően legmeghatározóbb tényező a szótagzáró -l kiesése, tipikus a gelléri nyelvjárásra, a hangtani jelenségek közül az í-zéshez hasonlítanám, formális helyzetben próbálják minimalizálni használatát a lakosok. De így sem a köznyelvi alak használatára kerül sor, hanem egy harmadik variációra, például szemléltetve a következőképpen nézne ki: kapávú-kapávā-kapával. A köznyelvi alakig általában nem jutnak el az adatközlők.

Gelléren a lakosok többsége a nyelvjárást használja formális kommunikációs helyzetben is, de informális helyzetben mindenképpen ez az elsődlegesen használt nyelv, ennek tényét a tanulmányban feltüntetett adatok alátámasztják. A középkorú nők bizonyultak a legfogékonyabbnak a köznyelv használatára, az idősebb nők őrzik leginkább a nyelvjárási elemeket.

A papírforma általában beigazolódik, a magasabb végzettségű fiatalok gyakrabban használják a köznyelvet, mint a falu nyugdíjas lakosai. Munkájuk, beosztásuk megköveteli a nagyon kirívó nyelvjárási elemek mellőzését. Az idősebb generáció tagjai közül a nagy többség nem is tudja használni a köznyelvet, erre nem is törekszik, bár meglátásom szerint erre a falu területén történő kommunikációban nincs is szükségük.

A nyelvjárást az elkövetkezendő évtizedekben nem fenyegeti a leépülés veszélye, ez nyilvánvalóvá válik, ha figyelembe vesszük a lakosok nyelvjáráshoz való viszonyát, valamint a többi szociolingvisztikai tényezőt.

Felhasznált irodalom

- Benkő Loránd–Lőrincze Lajos 1951. *Magyar nyelvjárási bibliográfia*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Deme László 1953. *A magyar nyelvjárások néhány kérdése*. Budapest, NytudÉrt. 3. sz.
- Fényes Elek 1994. *Komárom vármegye leírása (1848)*. Pozsony, Kalligram.
- Hegedűs Attila 2005. *A változó nyelvjárás*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai.

- Hegedűs Rita–Kőrösi Zoltáné–Tarnói László (szerk.) 1993. *Hungarológia* 3. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ.
- Horger Antal 1926. *A nyelvtudomány alapelvei. Bevezetés a nyelvtudományba.* Budapest.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Jakab István 1993. Nyelvünk területi változatainak és társadalmi használatának kérdései és kérdőjelei. In *Hungarológia* 3. 15–16. p.
- Kálmán Béla 1977. *Nyelvjárásaink.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Kiss Jenő 1981. *Nyelvjárási tanulmányok.* MNyTK. 159. sz. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Kiss Jenő 1982. *A rábaközi mihályi nyelvjárásának hang-és alaktana.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiss Jenő 1990. *A mihályi nyelvjárás változásai 1889 és 1989 között.* Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Kiss Jenő 2002. Dialektológia és nyelvtudomány: hagyomány és korszerűség. In *Magyar Nyelvjárások XI.* Debrecen, 3–20. p.
- Kiss Lajos 1978. *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Koncsol László 2003. *A Csallóköz városai és falvai.* Pozsony, Kalligram.
- Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.) 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* Budapest, Osiris.
- Lanstyák István 1998a. Nyelvművelésünk vétségei és kétségei. In Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* Budapest, Osiris Kiadó.
- Lanstyák István 1998b. *A magyar nyelv szlovákiai változásainak sajátosságai.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában.* Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Sándor Anna 1995. Az í-zés vizsgálata a koloni nyelvjárásban. In *Magyar Nyelvjárások XXXII.* Debrecen, 33–36. p.
- Sándor Anna 2000. *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban.* Pozsony, Kalligram.
- Sándor Anna 2001. Nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv*, 97/1. 87–95. p.
- Sándor Anna 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza.* Pozsony, Kalligram.
- Sándor Anna 2005. A továbblépés lehetőségei a szlovákiai magyar nyelvjáráskutatásban. In Vörös Ferenc (szerk.): *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat.* Budapest–Nyitra–Somorja, Lilium Aurum, 108. p.
- Szabó Géza 1991a. *A magyar nyelvjárások.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- Szabó József 1998. A szegvári nyelvjárás jellemzése. In *MNy. XXXV.* Debrecen, 43–64. p.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. A nyelvi közösség és a nyelvi egység, kisebbségben. In Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* Budapest, Osiris, 15–24. p.
- Trugdill, Peter 1995. Dialektusok és szociolektusok az új Európában. *Valóság*, 1995/11. 108. p.
- Vörös Ferenc (szerk.) 2005. *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat.* Budapest–Nyitra–Somorja, Lilium Aurum.
- Zelliger Erzsébet 2000. Kódválasztás és nyelvi attitűd a 18. századi Csallóközben. In *Magyar Nyelvjárások XXXVIII.* Debrecen, 485–492. p.

ANDREA VARGA

THE CONSONANT TENDENCIES IN VILLAGE GELLÉR

The local dialect was the usual means of communication in the country not so long ago. Nobody got surprised by hearing dialect spoken because it was the part of everyday life.

Unfortunately, the situation have radically changed over the last decades. Not only the wordstock has been in the state of flux, dialect has also suffered change at the phonetic, morphological and syntactic level. It is due to the inevitable development brought by modernisation which has transformed our habits, customs, way of life and the language usage.

More and more well-known dialectologists have drawn attention to the endangerment of dialects and they have proved that standard language increasingly gains ground even in the smallest community. Naturally, more factors make influence on this process, e.g. the linguistic attitude of the speakers. The low prestige of the dialect is the main reason of its decline. In Slovakia, however, dialects of Hungarian language are of high priority because Hungarian as the language of a minority is used only in dialectal forms, most of Hungarian people in Slovakia use only a dialect of Hungarian language. In this case, if the dialect disappears, the language itself is no more.

I have started to examine the dialect of my birthplace for I find dialectal research, collecting and evaluating dialectal data, interesting and I was obviously motivated by being the first one to do such a project here. In 2006 in my thesis I studied the dialect of my village from phonetic point of view.

My birthplace is Gellér, a village in Slovakia. It is situated in Nitra county, in the region of Komárom.

I begin the work with the characterization of the local dialect and continues with the detailed presentation of the dialect used in the village Gellér. At first I have shown the consonant tendencies – supporting every statement by recordings made during data collection. I have demonstrated the differences of language usage between the age groups by charts.

The dialect here is not in the state of danger (leastwise the collected data give evidence of it) for the differences between the language usage of the youngest and oldest inhabitants are not significant.